

gradiendi superbia, et petulanti pedum subsultu elegantem cætera formam exaggerabat; maxime dum per urbem silice stratum complodentium equorum unguis personabant. Extra munimenta densissimus pulvis, in nebulae modum spissus a tanta equitum caterva excitabatur, nec subsidebat quiescente celo et calidissimo sole, donec post quartam denique horam Cisterciense archicœnobium inter campanarum festivos plausus suas nobis portas reseravit, propter quas, equis dimissis, omnes Ill^m D. generalem ad templi fores præeuntem secuti, aquæ lustralis aspersione faustam precationem accipiebant. Stabat per duas ex utraque parte per medium templum lineas candidus ordo monachorum Cisterciensium, qui cucullis induti albis, in terram defluentibus, oculisque humi defixis, adeo formosas adornabant modestiæ pompam, ut omnium animos tam decorus aspectus piis motibus concusserit. Per ornatissimum hunc triumphum tota se adventantium multitudo in templi interiora effundens, per quartam horæ partem in preces prosternebatur.

35. Afficiebat inter hæc nostras aures incredibilis suavitas organi supra majorem templi portam suspensi. Ingenue fateor, vix ulla res ab ineunte ætate meos in se affectus rapiebat, ut musica: unde illi frequens auditor interfui, seu vocibus tantum, seu fidibus exultæ, tam exquisitum tamen artis compendium, succum medullamque musicæ auribus meis excepi nunquam. Etenim, placebat tuba? Hæc præsertim in introitu, bellica ferocitate stridebat in classicum. Arridebant tibiæ? Has articulorum velocitas modo per repetitos celeriter impulsus glomerabat in unum; modo subitanea sursum deorsumque saltatione componebat cum minoribus grandes, non secus, ac si singuli ecclesiæ anguli sum haberent Marsyam in Phœbi certamine sudantem. Dimissa mox pastoritia modulatione in fistularum et litui cuspidis vivax spiramen per reconditam machinam immisit artifex; quas acutissimis clamoribus erumpentes per jucundos errores subito provehebat in altum, inque sublime hærentes et tremula circumgyratione vexatas repenteolvebat in imum; ibi non longo quidem, sed gravi murmure subsistere jussas ex ipsa denique medietate simul et imo summoque colligebat. Præterea quamvis præter oblongos candidi metalli tubos nihil admodum conspiceretur exterius; tenerrimus tamen fidium quoque sonus fistularum cantui tanta intermicabat argutia, ut non terræ solum, sed et ovicularum intestina in hanc vocata esse harmoniam vix dubitaverim. Neque precario tantum, sed ipsius naturæ libertate vagari spiritum, vivarum dispensatione, vocum, pene patebat, nam (quod neque narrari mihi unquam solebat) vocem humanam non jam propinqua imitatione, sed suo illo, licet stanneo gutture, tubi efformabant, quam quidem organi moderator tibiis tanto cum lepore miscebat, ut jam vox unica per omnes tubos erraret, jam plena cœnentium cohors implicaretur alterna responsione, jam earumdem mutua quasi suspiria inter se colliderentur. Atque hic omnium tonorum vocumque concentus postquam canoro simul impetu insonuit, sub repercussu Echonis silentio tanquam a longe audiebatur. Sed non simplex hic furtive redeuntis soni lus erat, imminutus semper in tertiam usque vicem sonitus, et se tandem, nec penitus amittens longissimi intervalli mendacio exspirabat.

36. Gratissimis hisce deliciis delibuti, per ambitum in interiorum omnes convenere, vocantemque dominum procuratorem rei domesticæ Cisterciensis, ad designata conclavia secuti singuli, post editum campana majori signum ad cenam, inde ad strata se abdidere. Cubile nobis obtigit commoditate profecto non ultimum, lectos sufficientes et binum a latere ambularum nactis. Circa mediam quintam alterius diei horam festinato divinis operati initio comitiorum exspectabamus. Quæ brevi post hora

septima dedit, qua omnes jam admoniti ad chorum confluerant. Solemni primum ritu decantata fuit hora ex canonicis orationibus tertia, ea sane gravitate, ut hic tandem animo meo repræsentare potuerim venerandæ antiquitatis in divino obsequio labores, quos ex librorum lectione auditos, admirandos semper censui, magis quam facile imitandos, nam lente admodum profundam, et quodammodo humi inclinatam vocem trahebant, et licet sonorus ea ratione cantus non reddatur, quia tamen ducentæ paulo minus voces tunc concurrebant, plenissima majestate condecorabatur. Pari omnino morositate officium summum de Spiritu sancto canebamus, præselem agente Rev^{mo} domino abbate de Campo Liliorum: quod monasterium in Austria fundatum est anno 1206 celebre, si in ordine, ullum; in intimis enim aulae Cæsareæ consiliis et summa existimatione illius loci abbates habentur; præsertim qui nunc maxima cum laude præest, ipso Romano imperatori adeo gratus ac familiaris est, ut eundem honorificis capitulo generali litteris commendavit, sacrum igitur chorali, ut vocamus, cantu peragebatur; cui elegantissimum illud organum, sexcentos musicos supplens interludabat. Ritus adamussim exigebantur, atque in tanta famulantium infulato præsulis copia quisque suo munere tam diligenter scitequeungebatur, ut ad libratam ponderis mensuram velut in horologiis rotæ circumferri credidisses. Absoluta solemniter hac missa ad concilium omnes intra claustrum locum, quem capitulum appellamus, sumus admissi. Præsertim fecit lectio chartæ Charitatis (de qua supra n. 2) quam secuta est oratio Ill^m domini generalis. Hac omnes ad animorum unionem et pium promovendæ pacis fervorem summa plane eloquentia, dicendi ardore, et majestate vocis exhortabatur. Postquam peroraverat, tres qui aderant primo Patres, secum ex capitulo in secretum conclave abduxit, ad seligendos pro consuetudine ordinis definitores, seu legitimos iudices, quorum auctoritate et prudentia leges et statuta conciperentur. Est autem ea hos eligendi methodus: Ill^m in primis dominus generalis quatuor de sua linea sibi definitores adjungit, ac totidem de sua item linea reliqui primates, ut ita totus ille electorum et eligentium numerus viginti quinque definitores efficiat. Et hic honor primis quatuor Patribus jam inde ab exordio sacri ordinis illibatus conservatur. Ex isto autem quatuor Patrum numero, quartus, abbas Morimundi, suam capitulo generali absentiam urgentibus de causis excusaverat. Ne tamen princeps ille locus in arduo et momenti perquam maximi negotio vacans, litibus, aliquando forte nascituris, viam sterneret; ejus vices et personam sustinere durantibus comitiis jussus est Rev^m dominus vicarius generalis, abbas de S. Urbano, tam rara quam honorifica profecto dignatione; scientiæ tamen et meritis tum non impari, tum etiam debita.

37. Dum hæc in secreto gerebantur, alia ordinis huc spectantia privilegia et decreta recitabantur. Post horæ deinde spatium redux Ill^m D. generalis cum reliquis definitorum nomina promulgari mandavit. Quibus lectis, mirabar, me audisse tot nota mihi monasteria, ex quibus definitores petebantur, ex sola enim congregatione Germanica quinque notabam: et inter primos Rev^m D. Bernardinum abbatem de Lucella, celeberrimo quondam, et vel sola antiquitate venerabili monasterio Alsatia. Id initium sumpsit anno Christi 1124, floruitque insigni semper virorum præstantissimorum copia. Sed sæculi hujus nostris bellicis tumultibus Alsatiam vastantibus, communi incendio involuta Lucella, moderni abbatibus multo labore respirat. Nominatis, ut dixi, definitibus, conventus solutus, ad primam sessionem Patres concilio designatos dimisit. Celebratæ deinde hæc conventiones quotidie per duas, tam ante quam post meridiem horas. Cæteris, qui concilio non intererant, si quid coram consessu

proponere placuit, facultas aperta per notarios fuerat, id aut scripto, aut viva voce perficiendi. Hora post prandium prima, theses theologicas in aperta charta typo excusas propugnavit ex collegio Bernardi Parisiensi nuper adveniensi religiosus Cistercii professus; spectante universa multitudine advenarum, et oppugnantia argumenta ingerente doctissimo quoque, cui arenæ periculum facere lubebat. Hispani maxime argute solideque disputabant. His tamen omnibus pari alacritate fonteque imperterrita defendens immissa tela retorquebat, reportata præter victoriam insigni ab omnibus laude.

38. Altera, quemadmodum et tertia die concilio præmissum solemnem sacrum sub iisdem, quo pridie ritibus: in quo amictus semper variabatur, nunquam tamen non aureo texto fulgentes. Cætera quoque in privatarum missarum usus indumenta pretio et numero erant inæstimabilia. Nam et interior longa vestis, quæ alba dicitur, circa fimbrias et brachilium oras tenerrimis auri filamentis per subtilissimam sindonem spectabilis erat. Calices non auri tantum et argenti opulenta, sed et artis summa pulchritudo commendabat. Et in tanto sacerdotum numero nunquam aut loci commoditas, aut aliud quidpiam desiderabatur, quin pro arbitrato quilibet suæ pietati operam dare potuerit. Ingentis enim et concinnæ magnitudinis Ecclesia, in plures a tarium ordines (quorum triginta esse recordeo) distribuitur. Altare summum recenti opere de vivo lapide excitatur, tam imaginibus quam pegmatis nobilissime exsculptis; nisi quod medium elegans in extensa carbaso pictura planum facit. Cæterorum altarium per totum, et lignose ornatus, excogitato non dudum artificio ficta marmoris specie vestitur, colorum multiplici varietate per ficti lapidis splendorem gratissimo promicante. Ex ecclesia per binas fores in claustra seu ambitus transitur, quorum tria sibi successive adhærentia visuntur. Quod Ecclesiæ proximum est, majus reliquis, non permittit ibi violari legem silentii, duobus aliis ad colloquendum et deambulandum destinatis. Majori claustro ad sinistram latum junctum est capitulum, uti in omnibus ordinis monasteriis consuetum; plus quam trecentorum sessorum capax, arcuatum latissimo fornice, quem duæ monstruosæ densitatis columnæ portant. Hoc ipsum sinistram latum clauditur prope Ecclesiæ januam altari, sub quo sacra lysana primorum ordinis Patrum Stephani scilicet et Alberici, aliorumque quiescunt; et haud inde procul sepulchrum B. Alani admirabilis eruditione, demissione, et sanctimonia viri, saxo varia scriptura insculpto tegitur. Extra capituli parietis scamna seu plutei aliquot libris onerantur, parati piæ lectioni indulgere volentibus. Sexaginta passum est hujus lateris longitudo, uti et cæterorum trium. Juxta capitulum transitur spatioso tramite ad alia claustra; et inde aliquot passibus distat janua, qua ad tirocinii locum penetratur. Secundo lateri adhæret inter duas coquinas positum rectorium.

39. Magnificum illud profecto, et in templi formam excelsos arcus in sublime libratos, pluribus sed non densis columnis imponens. In sexaginta tres passus longitudo, et paulo plus viginti latitudo extenditur. Per septem lineas in hoc communi omnibus tam peregrinis quam domesticis per hæc comitia rectorio mensæ ponebantur. Prima in fronte aula, reliquis altior pro Illmo domino generali et primoribus ordinis prælatis exstabat. Duæ deinde secundum utrumque ædificii parietem serpebant; et ex opposito duæ alia, quatuor passibus amotæ, spatio scilicet servitoribus ad cibos inferendos relicto. Media denique rectorii pars muris in sedilia aptatis distincta per duas item lienas a solis religiosis domesticis obsidebatur. Ad suggestum lectionis mensalis octodecim, ni fallor, gradibus ascenditur. Huc igitur percepto maximæ campanæ sono omnes coibant, seu prandii, seu cœnæ tempus aderat: et

præeunte cantore solitas preces graviter incescente per fornices cavitate voce exsolvebant. Succedebat horæ dimidiæ comestio admodum frugalis: et in tanto numero non ad omnes idoneum de foco calorem perferentibus cibis; vino tamen juvabatur, cujus bonitas cæteram insuetudinem affatim emendabat. Actis denique in fine simul gratiis, quilibet dilabebatur, quocunque illum aut ambulationis, aut societatis hilaritas ad animi refocillationem seducebat; quorum neutrum deficere poterat, in tam amplo et loci spatio, et omnis pene nationis consortio.

40. Invitabat nos sub umbrae amœnitatem, arborum tunc prima foliorum volumina explicantium viror, quas bene longo ordine in deambulationis usum plantatas, ramorum brachia in cacuminibus per modum arcus connectebant. Per eandem ambulacri viam silvula patebat fago opaca, quam exterius cingebat fossa, inter stagnantes undas numerosum piscem alens, teporemque in æstu concilians nemori. Hæc tamen omnia murus ambit, qui per ingens spatium circumductus monasterii septum est; intra quod etiam continentur immania pro servando fenô horrea, incumbentia tot stabulis, quæ per hoc oetidium non infra ducentos equos commode recipiebant. Ac denique distributis in suas officinas laboribus longa ædificiorum series, quamvis rudi antiquitatis habitu incondita, a templo ad stabula usque excurrit. Quæ omnis structurarum diversissimarum magnarumque congeries loci laxitate et numero multa oppida, quæ vidi, post se relinquit; veluti postea in turri, quæ campanas suspendit manifestius apparebat.

41. Per angustam cochleam ad summum templi fastigium admissi, scalis deinde ut turrim evasimus; miratique raram campanarum præsertim majoris magnitudinem, oculorum aciem late circumferabamus. Quantum turris supra ecclesiæ tectum procedit in altum, quernis trabibus componitur, sed quas laminæ plumbeæ a tempestatis injuria defendunt; idem ex plumbo tectum olim templo fuerat, sed hæreticis Burgundiam diripientibus in rapinam cessit, et belli usus. Ex edita igitur hæc specula libero aspectu vagabamur in omnem procul dissitam plagam; nam variæ regiones evanescente quasi inter cæruleam opacitatem specie cernebantur, sed quæ propius accesserant, jucundum spectaculum offerebant. Etenim extra muros piscinæ argenteum alibi colorem, alibi placido mari similem virorem emittebant, ludebantque modice agitata aura, inter candidam cœli incidentis imaginem, et adjacentium silvarum umbras. Et hæc quidem stagna ferre lacus, capacitate æquabant, seseque ad muros usque circumquaque diffundebant. Unde non vane augurabar, Cistercio hinc inditum nomen, utpote parum a grandi, ut ita dicam, cisterna abhorrenti, stagnorum colluvione.

42. Tertio tandem die, quæ undecima Maii fuerat, occasionem acquisivimus, ad divi Bernardi sacellum (locus est in quo ipse sanctus Bernardus ætatis anno 23 cum triginta sociis novitium agebat) accedendi, ibique exsaturandi nostræ pietatis affectum; cui, ut veritatem ingenuè fatear, pleno pectore iudulsumus. Nam primo mane, dum adhuc Vigiliarum cantus in choro omnes contineret, sacrum calicem, et alia divino sacrificio necessaria illuc transtulimus, et nunc sacerdotes, mox ministri missas legimus. In animum interea meum recurrebant, quæ de admiranda sanctissimi tironis vivendi norma memoriæ produntur. Et subinde mihi videbar versari, aut in sacello cœlesti, aut cœlo terrestri; eo nempe in loco, ubi carne amictus angelus supra humanam puritatem castissimam vitam duxisset. Quid enim minus hominis, quam degere in terris, cum solo Numine sine sensuum onere? Et ita tirocinium, imo totum vitæ curriculum transegit Bernardus. Multo tempore (ait, qui ipsius Vitam descripsit)

frequentaverat intrans et exiens domum ecclesie (in qua tunc nos eramus) cum in ejus capite ubi tres erant, unam tantum fenestram esse arbitraretur, curiositatis enim sensu mortificato nihil hujusmodi sentiebat. Sistebam igitur menti meae illud modestiae speculum; contemplabar oculorum purissima lumina in terram dejecta, cum interim animus caelo infigeretur; aspiciebam alba veste involutum candidissimum juvenem, nunc in innocentissima membra verberibus saevum, nunc infra omnium pedes abjectum, quem virtus tanto supra omnes intervallo elevabat. Atque has memoriae picturas tam viva imagine mihi representabat loci genius, ipsaque quasi in parietibus adhuc spirantia sanctimoniae vestigia, ut hac prima vice cum impetu me hinc avellere debuerim, desiderans, ut diu noctuque haurire illum aerem liceret, quem tanta innocentia consecravit. Quia vero juxta hoc sacellum aula fuerat, in qua definitores sua concilia celebrabant, non nisi in aurora facultas ibidem morandi dabatur.

43. Sed infinitum prope atque etiam supervacaneum foret omnia amplissimi hujus cenobii aedificia descriptionis penicillo ob oculos ponere; quorum plurima adhuc supersunt, pleraque alta concameratione sublimia. Inter quae infirmitorium primas tenet, non impar refectorio, et nunc recenti diligentia Ill^m D. generalis renovatum; fenestrarum duplici serie illustratur, oblongis supra, infra quadratis minoribus; totidem scilicet utraque ex parte, quot strata pro infirmis locari solebant. Huic vicina est abbatialis domus omni cultura expolita; conclavius ingentibus frequens, quae tapetibus picturisque exornatur. Demum ad medii claustrum latus apposta bibliotheca non adeo numerosis, sed pretium a vetustate mutuantibus libris, omnibus fere manu in membrana exaratis plena, juxta quam aula aperitur, libris vacua, sed ut loci facies ostendit, pro iis recipiendis exstructa. Restaret, ut praecipuam et dignitate et aestimatione scenam tibi exhiberem, fornicem nimirum, ubi sacer Ecclesiae thesaurus asservatur; sed quia eundem post meum ex Claravalle reditum diligentius inspexi, in id tempus enarrationem prorogabo.

44. Nunc ad comitiorum finem gressum accelero, quem dies xvi Maii feliciter invenit. Qua scilicet omnes circa horam octavam ad capitulum convocati breviter denuo disserentem Ill^m D. generalem auscultabant, lectae sunt exinde definitiones et acta capituli generalis. Quibus ad calcem usque recitatis in medium capituli se proripuit, qui cantoris officio fungitur; altaque voce petebat conceptis de antiqua consuetudine verbis, ut Ill^m D. generalis, auctoritate capituli generalis et universi ordinis, primum ecclesiastica dignitate praeditos; inde sacram Caesarem majestatem: reges porro (quos omnes suo titulo et nomine decoratos producebat) tandemque benefactores, familiares, aliisque nominibus devinctos devotosque tam in vivis existentes, quam ad alterum saeculum translatorum animas, communionem omnium meritum ordinis impertiret. Quod ille solemnibus caeremoniis perficiens, solitas ex certo codice preces praevit, quas universus coetus alternata responsione complevit. Conclisit denique haec omnia absolutio generalis; quam cum omnes in genua prostrati accepissent ab Illmo domino generali, capitulum reliquere.

45. Atque ita comitiis hisee generalibus per hoc octiduum frequentatis, faustissima coronis imposita. Jam in meridiem vergebat dies: hinc festinato refecti prandio eadem pene hora omnes ex Cistercio advenae discesserunt. Nos quidem circa quintam vespertinam Divio recepti, comitemque nostrum. R^m D. Dominicum abbatem de Alba Ripa: quod monasterium est ex antiquissimis, prope Friburgum Helvetiorum in vasta eremo, fundatum circa annum 1137, eo nimirum tempore, quo S. P. Bernar-

46. Misericors hanc egimus noctem, quam uspiam hactenus, non tamen absque risu, quem indignatio excussit. Nam cum ex hospite quaereremus an sit hic divertendi opportunitas? statim illa: imo, inquit, caupona est; sed praedico, melius equis quam vobis, domini, fiet. Et praesagio respondit eventus; vix apposita offa perolida, et quatuor maleolentibus ovis pro septem hominibus in cenam. Vinum quoque turbidum erat, non autem turbulentum. Verbo, frigide res procedebat intra simul et extra aedes; acutissimo vento per male custoditas fenestrarum rimas penetrante; cui ut remedium esset, focum instruximus; at humida ligna plus fumi quam flammam spargebant; magno oculorum incommodo, strepitus quippe et clamor viginti in hoc simul hospitio pernoctantium militum, quietem prohibebat: quo tamen desinente subinde, somnum fumi spissitudo exludabat. Caeterum identidem verbis ad omnem humanitatem compositis offerebat hospes in usus nostros quidquid in tota domo placeret; ridicula urbanitate multadonantis, ubi nihil inveniebatur. Non audebam publico cachinno hujus hospitii stoliditatem cum quorundam insaniam conferre, qui Francicorum elegantiam morum in simili ludificatione constituunt: putantque se tum demum peregrinum aulicam venustatis artificium Rosciana prorsus agilitate producere in scenam, quando utramque buccam ampullatis promissionibus complentes, cincinnatis verborum formulis in coloratas periodos quasi torno ad mensuram deductis, centum obsequiorum, servitorum et famulandi promptitudinum myriades promittunt, sibi pene nomen mancipii imponunt; cum nihil audirent iniquius, quam nomen servi; et nihil in animo gerant minus quam serium saltem sermonis sensum. Horum, inquam, vanitatem per vacuum somno moram tacitus explodebam; fumo praesertim oculis gravi, hos fumi mercatores acerba censura damnante.

47. Vix igitur expectato aurorae adventu fugam hujus pagi capessentes, circa sextam ad monasterium Albæ Ripæ appulimus. Hic recta ad templum precandi causa euntibus, significatur R^m domini abbatem Claravallis modico ante nos intervallo advectum curru; ad quem nos prior loci sine mora deduxit. Foco assidentem invenimus, proque sua humanitate, in nos benignum. Cognito enim eandem nobis diversorii miseriam, quam ipse lamentabatur, obtigisse; haustu ambrosiae candidae recreatos dimisit ad aliud, quatuor adhuc horas distans cenobium, cui Longo Vado nomen. Via inter haec duo monasteria singulariter erat jucunda. Nam Alba amnis non longe ab Alba Ripa originem nactus, silentibus undis per mediam vallis planitiem manat, nec latus nec alienis uspiam rivis increscens, suis contentus aquis, alvei errores mirabili libertate circumfert. Modo enim montium, qui valem efficiunt, pedes proxime allambit; modo se extendens per silices sabulumque, quasi solis calorem captaret, nullo tamen murmure serpit. Quamquam autem nullum illi sonum natura concessit, fremitu officinarum alte insonat, quas illi incolarum labor, instar frenorum, pluribus in locis imposuit. Harum multae ferro cudendo, aliae secandis in asseres

arboribus destinatae, multo aere suos dominos locupletant. Neque minori utilitate valem in pascurum ubertatem humectat, etenim etsi prata non deductis ex amne sulcis undas bibant, insinuante se tamen radicibus liquore ita pinguescunt, ut denso omnia gramine efflorescant.

48. Per hanc vallis voluptatem provectos meridies in Longo Vado deprehendit. Monasterium est tum situ, tum genio loci perquam grato ac salubri, superstite adhuc sanctissimo Patre Bernardo, anno Christi 1149 excitatum. Insigne olim fuisse, elegans et ampla aedificiorum structura indicat; hac tamen tempestate Ecclesia et monachorum habitationes neglectae, suam miseriam illi causae debent, quam multa florentissima olim monasteria, nunc ruinae spectantia deflent. Possidet nimirum illud abbas commendatarius, id est bona seu proventus, monasterio a fundatore pietate donati, in tres partes dividuntur; sic sanctis regibus, consentiente apostolica sede. Primam aufert, quemcumque nominaverit rex (quorum ex numero saepe in cunis adhuc vagiunt) seu cui monasterium illius possessionem commendaverit: altera sustentationi monachorum destinari; tertia in aedificiorum conservationem impendi deberet. Sed pleraque monasteria vix de his tribus vicesima gaudere dicuntur. Atque interea pauci ad illa aut sponte accedunt, aut ab istis mercenariis admittuntur; et iis praeter summe necessaria tribuitur nihil. Ejusmodi autem monasterii prior abbatis in regimine spirituali potestate fungitur; qui in hoc monasterio tam prompta nobis charitate prandium ac redeuntibus cenam paravit, ac si in summa rerum abundantia, haec tanquam superflua profunderet. Condiebat opiparam mensam suavitate morum et comitate sermonis tanta, quanta in toto itinere vel ullus. Emicabat etiam ex eodem singularis eruditio, ac pietas; dum ea modestia ad quaestiones respondit, ea intulit alias prudentia; et ex animo sortem ejusdem miseratus, censuerim dignum, qui praesesset felicis.

49. Neque solum liberalitate ciborum famem, sed oculos insuper pavit piissima simul ac rarissima curiositate: quippe a mensa ad templum deductis, ostendit interiori vestem, quam pro indusio gestare solebat mellifluis Pater noster Bernardus; cujus materia est alba lanae levis textura, quali nostra cuiculla, seu exterior pro choro vestis conficitur. Ad genua usque pertigisse longitudo videtur. Circa collum non in plicas colligitur; sed planis suturis caputio parvo adhaeret, quod in usus nocturnae quietis annexum esse crediderim. Nam neque major est, quam ut occiput tegat et reflexum facile toga superinducta occultabat. Monstrabant subinde mitram sancti Malachiae archiepiscopi Hiberniae (de quo infra pluribus) cui maximum fecit pretium celeberrima viri sanctimonia; nam breves rubicundam hombycem ornantes ex auro lamellae haud magni aestimantur. Equum denique conscensuros in amplissimum hortum invitavit: quo, quia sex horae itineris restabant, obiter considerato (similem autem deinde Claravallis exhibuit) actis gratias abitu festinavimus.

50. Alba perpetuus viae comes per laetissima prata nos circa octavam vespertinam in clarissima vallis cenobio deposuit. In quo quia biduo ferme integro morabimur, nunc breviter tibi lassitudinem meam fatebor, postquam in triclino parumper conседero. Per exteriorem igitur portam admissos humaniter nos salutavit inferioris conditionis religiosus (conversos appellamus ad servitia communia monasterii destinatos) et equis ad stabula amandatis ad ecclesiam recta comitatus est? ubi jam admonitus hospitum magister data omnibus dextera, sine multo verborum ambitu nos ad princeps altare deduxit; ut, quod sacra Regula nostra praecipit, precibus ante Deo, quam nos pacis amplexu jungeremur. Ex ecclesia ad diversorium viam monstravit

51. Præsens tamen in hanc extemporaneam aegritudinem medela fuit subsequens cena, colloquiorum laetitia, et elegantissimi liquoris pharmaco nobilis: quin et somnus, nempe totius miseriae obivio; qui, quamvis diuturnus non fuerit, tam efficax interim, ut si in multam diem fuisset protractus. Etenim nondum fenestrae plena diei luce inclauerant, cum detero sopore ad templum properavi, ibique adhuc Vigiliarum cantui incumbentem plenissimum chorum non sine admiratione spectavi. Jam hora post mediam noctem secunda is cantus initium sumpserat, ac post duas fere horas, cum nimirum ecclesiam intrarem, paulo supra medium preces processerant. Tam morosa nempe pronuntiatione divina illa carmina aptant penitiorum piorum affectuum meditationi; et tam aegre patiuntur se abstrahi ab illa vivendi ratione quam in hac mortali vita exordiuntur, continuandam deinceps aeternum, in consortio purissimarum illarum mentium Numinis immortalis laudes celebrantium. His ego meas quoque preces, sed silenti in angulo jungere; post quas oculos curiosius per omnem templi structuram circumferens animadverti, amplitudine hoc Cisterciensi non esse inaequale, illud tamen liberiore solis lumine frui.

52. Exteriori templi spatium, scamna, nos stalla vocamus, pro conversis implent; quorum tres ordines sibi axiori semper gradu substructi ponuntur. Trecenta et sedecim distincta sedilia, nisi mea me fallit memoria, numeravi: nam olim frequenter totidem conversos Claravallis alebat; quin et hoc tempore ejus generis homines quinquaginta supersunt; qui singulare sibi quondam construxere cenobium; dormitorio, officinis, capitulo et habitationibus separatis. E monasterio abbas ipsis priorem praeficit, cum summa auctoritate praesidentem, praeter quem de suo numero unum eligunt, cui, cum nos priori conventuali parent. Et is quidem albo vestium colore ad discrimen potestatis utitur, reliqui ferrugineo. Spatium ingens obtinent eorum officinae, omni artificum et operarum genere refertae. Pictores, statuarios et hujusmodi artibus imbutos, fabros deinde ferrarios, textores, atque etiam coriarios videbam; apud quos postremos mirae magnitudinis saxa observavi, in eum usum excavata, ut corium ibidem maceretur; horum longitudo est supra viginti pedes, latitudo plus decem, cavitas proceritatem viri pectore tenus excedit; et hujusmodi lapidum exoticas moles alibi quoque per monasterium ad fontium labra plurimum mirabar.

53. Sed ad templum revertor, interioremque chorum; qui, quantum recorder, in centum triginta et octo sedilia distinguitur. Etsi enim plures antiquis illis temporibus monachi choro addicti Claravalle incolerint una, non tamen una simul hora divinis laudibus vacabant: sed illorum parte chorum deserente, succedebat altera, huicque tertia, ita ut ecclesia nunquam a cantu monachorum diu noctuque quieverit. Nunc octoginta circiter monachos Claravalli ascriptos audivi. Templum universum in altissimum fornicem exurgit, cujus columnae ni-

dam in formam excisæ præ Cisterciensibus placebant. Retro summum altare (quod nulli parieti junctum est) tria altaria; divi Bernardi in medio; a latere dextro divi Malachie; hinc SS. martyrum Eutropii, Zozymæ, et Bonosæ sepulcris sunt intrata. Eadem sepulcra, quantum post suum murum exstant, alio fornice teguntur, spatiumque præbent transeundi, et illa de genibus privata pietate venerandi. Extra quem arcum plura alia sacella, opere concamerato itidem exstructa, et sacris exuviis celebrata, ecclesiam claudunt.

54. Festinus dies erat triumphi, quem Servator noster de subacta morte coelis intulit, orbique relictis pedum suorum vestigiis valedixit. Quam ob causam omnia solemnissimis ritibus agebantur. Media ante sextam hora, Primam et Matutinum sacrum decantabant, quo nondum finito, ad divi Bernardi altare me applicui, inruentam in eo hostiam oblaturus. Verum alius tum sacerdos id occupaverat; multis præterea abbatibus ac prioribus jam per ordinem designatis, qui in hoc sacratissimo opere sibi succederent; non paucos enim aut in D. Bernardum pietas, aut via ad sua iterum monasteria reversos adduxerat. Sex septemve sacris intereram, meis interim privatim conceptis orationibus intentus, quas inter et tui, amicorum charissime, non est omissa memoria (si quid tamen, ut S. Bernardus dicere solebat, potest peccatoris oratio) aliorumque, quos sanctissimo patrono studiose commendavi. Datus est denique et mihi locus; et is, a quo sacras vestes accipiebam, mihi in aurem insinuat: calicem in missarum hodie usus expositum, hospitum honori concedi; esse enim illum frequenti contactu sanctissimi Patris Bernardi nobilem. Non secus ac repentinus e caelo radius hæc vox ad animum meum illapsa, lætitiæ et verecundiæ affectus inter se impetu commisit, ut colligendus ex hoc conflictu, mihi que restituendus fuerim ante quem me penitus devotioni immergerem. Quam fortunata, cogitabam; hæc sors mea! Si enim in Maristella nostra solus aspectus ejusmodi sacri calicis per leve temporis momentum datus fuisset, adorassem fortunam, utpote summa mihi liberalitate propitiæ: hic vero non oculis tantum, nec simplici contactu, sed hæro prope integra amplecti, deosculari tam charum pignus, jam me in summæ felicitatis et gaudii fastigio collocabat. Atque hic animi subsultus, impossibile dictu est, quantos ad pietatem stimulos adjecerit, siquidem non memini, me quando, indigne quidem, dignissimum sacerdotis nomen fero, unquam suaviori devotionis sapore divina mysteria pertractasse. Dum sacrum absolvo, initium officio majori factum, quod solemnissimis cæremoniis celebrabatur. Intra illud hodie usus expositum, suggestum duorum servorum opera in chori medio collocatum religiosius conscendens, ferme horam pro concione dixit. Cantui organum haud minore elegantia miscbatur, atque Cistercii, artificio tamen paulo inferiori.

55. Quod a divino officio tempus supererat, in exteriori parte, quæ retro altaria circumducitur, consumpsi, ubi tria quæ superius dixi, sepulcra ex marmore rubeo, et alabastrite aut gypso existunt. Et candida quidem circumtullos pignora ita commode astructa sunt; ut in genua prostratus sese illis recondere, et suæ pietati semotus ab transeuntium aspectu vacare possit. Multo precatore frequentabatur in medio jacens divi Bernardi sepulcrum; et ut in altari mihi contigerat, non statim optatum obtinui locum; igitur ad tumulum divorum martyrum interea me applico, ubi postquam genuflexus aliquandiu precatu me in interiorum partem inclino, ecce ingentem sonum percipio, haud aliter ac si intumescens ventorum agitatione mare efferbuisset. Consternatus hoc fremitu resilio, et simul tumultus evanescit. Periculum autem facturus rursus aures propius, sed lente et sensim admoveo, redeuntem-

que eandem maris imaginem sentio. Metu sic in pium horrorem verso breviter præstitutas orationes expedio, rectaque ad reverendum dominum vicarium generalem pergo, plerique enim alii jam abscesserant. Ex quo, cum sciscitor quid portentosus ille sonus sibi velit, significat se ante quadraginta annos idem experientia didicisse; donata esse illa sacra lipsana Clarævalli ab episcopo Portuensi Conrado, circa annum Christi 1225, et jam inde a tanto annorum numero mirabile hoc maritimum murmur perdurare.

56. Relicta demum post expletam pietatem ecclesia commune tam advenas quam domesticos refectionum ad prandium recepit. Sexaginta plus minusve per utramque mensarum lineam sederunt, omnes morum et totius corporis habitu similes, et ad modestiæ præcepta tam eleganter conformati, ut non vane hic mea mihi memoria representaverit, quod hoc ipso in loco priscis temporibus Innocentius II, pontifex Romanus observavit. Is gravibus dissidiis componendis concilium Rhemis in Gallia anno Christi 1141 coegerat; cui S. Pater Bernardus ab omnibus non infra oraculi auctoritatem æstimatus intererat; veluti tertio inde anno Pisis quoque idem honoris meritis, multo tandem labore, et miraculorum infinitorum gloria eam ex ecclesia nubem disiecit. Rhemis igitur solvens Innocentius universo cum comitatu Claramvallem invisit (porta qua intravit, ad rei gestæ memoriam hodie dum obstructa manet, ut ipsemet vidi) de cujus susceptione, quæso ne grave ris audire disserentem scriptorem Vitæ divi Bernardi, qui libro n. cap. 1, ita rem narrat: *Rediens autem Leodio, Claramvallem dominus papa per se ipsum voluit visitare. Ubi a pauperibus Christi non purpura et bysso ornatis, nec cum deauratis evangelicis occurrentibus, sed pannosis agminibus scopulosam bajulantibus cruce, non tumultuantium classicorum tonitruo, non clamorosa jubilatione, sed suppressa modulatione affectuosissime susceptus est. Flebant episcopi, flebat ipse summus pontifex; et omnes mirabantur congregationis illius gravitatem, quod in tam solemnium gaudio, oculi omnium humi defixi, nusquam vagabunda curiositate circumferrentur, sed complosis palpebris ipsi neminem viderent et ab omnibus viderentur. Nihil in ecclesia illa vidit Romanus, quod cuperet, nulla ibi suppellex eorum sollicitavit aspectum; nihil in oratorio nisi nudos viderunt parietes, solis moribus poterat inhære ambitio, nec damnosa poterat esse fratribus hujusmodi præda, cum minui non posset asportata religio. Gaudebant omnes in Domino, et solemnitas non cibis, sed virtutibus agebatur; panis ibi autopyrus (id est ex quo nihil pollinis neque furfuris secretum est) pro simila; pro cretico vappa, pro rhombis olera; pro quibuslibet deliciis legumina ponebantur. Si forte piscis inventus est, domino papæ appositus est, et aspectu, non usu, in commune profecti. Hanc, inquam, comediam examussim agebant, non personali, sed ipsi historia simul et scena; nisi quod hospitibus lautior mensa obtigerit, quam tunc summo in orbe terrarum capiti.*

57. Sic sumpto prandio, nos per monasterium pia curiositas ad seram usque vesperam perduxit. Ac primum quidem ad dormitorium ex ambitu conscendimus. Ingens fornix bifariam divisus cellas ad utrumque latus distribuit, secta in asseres quereu constructas. Omnes ejusdem sunt magnitudinis, neque ab invicem separatæ, sed una serie circiter 25 cellæ conjunguntur, una ab altera solo ligneo pariete distincta. Altiores non sunt octo pedibus, totidemque pedes latitudinem simul ac longitudinem absolvunt. Cum dormitorium intrarem, cistas asserendis vestibus destinatas esse putabam, quas deinde inspectas, cellas deprehendi, veram profecto majorum nostrorum paupertatem ac simplicitatem spirantes. Nam fere dimidium cellæ lectus occupat, plumas pro communi Gallicæ more omnino exosus:

sed storeæ sine alio cultu insternitur lodix ex viridi vel alterius coloris lana, opposito parieti mensula adhæret, onerata libellis aliquot, atramentario, et Christi servatoris in cruce pendentis icone. Interior paries, quantum a lecto spatium habet, januæ tribuit; exteriori fenestra duos ad summum pedes lata, scindit. Et idem omnino modus cellarum est in dormitorio archiepiscopi Cisterciensis, uti et loci, in quo sunt positæ.

58. Qua cellarum series in dextro dormitorii pariete desinit; ferrea janua concameratum aperit conclave, in quo thesaurus ecclesiæ reponitur; ad quem spectandum omnes simul, circiter viginti advenæ, tum abbates, tum alii intromissi sumus, obseratis interim foribus. Magna circumquaque serinia thesaurum occultant; quorum primum cum pandere amotis tribus pessulis vellet, penes quem hujus pretiosissimæ suppellectilis cura, præmonuit, sacra capita divorum Bernardi et Malachie ibi latere, amota igitur janua repente emicere conflata ex auro argentoque duæ imagines, ita ad vivum expressæ, ad primo aspectu starem attonitus, fixisque in illas oculis admirandus præstolarer, an loqui vellent. Vultus præsertim melliflui Patris, et ex effigie passim obvia notus, et hic tam concinne elaboratus, intimas omnium pectorum medullas commovit. Et plane aiebam:

Si pietas proprium vellet sibi sumere vultum, Hanc, Bernarde, tuam sumeret effigiem.

Vivo styli penicillo te depinxit, qui in descriptione Vitæ libro III, c. 1, ita de te loquitur: *Apparebat in carne ejus gratia quædam, spiritualis tamen potius quam carnalis; in oculis angelica puritas quædam, et columbina simplicitas radiabat; corpus ejus tenuissimum, et sine carnibus erat; ipsa etiam subtilissima cutis, in genis modice rubens. Cæsaries ex flavo colorabatur et candido; barba subrufa, circa finem vitæ ejus respersa canis. Statura mediocritatis honestæ, longitudini tamen vicinior apparebat. Vultu serenus, habitu modestus, verbis circumspectus, in opere timoratus, in sacra meditatione assiduus, in oratorio devotus, de omni re magis fidens orationi quam propria industria vel labori: magnanimus in fide, longanimus in spe, profusus in charitate, summus in humilitate, præcipuus in pietate. In consiliis providus, in negotiis efficax; nunquam minus quam in otio otiosus. Jucundus ad opprobria, ad obsequia verecundus, suavis moribus, meritis sanctus, miraculis gloriosus, affluens denique sapientia, et virtute, et gratia apud Deum et homines. In vestibus paupertas ei semper placuit, sordes nunquam. Dum hæc per omnium memoriam recoluntur, pruriebant singulorum ora et pectora ad amplexum gratissimi et toties desiderati pignoris; utpote quem in hæc effigie tanquam vivum venerabamur: donec tandem dignior cohortis fronte in amoris et reverentiæ affectus composita, ne dubita quin natantibus lætitiæ oculis, in collum amantissimi Patris irruit et per repetita oscula totum pectus effundens invitus, ut notabam, sese denique avulsit. Eo relicto ad pone stantem divi archiepiscopi Malachie effigiem, pari artificio admirandam conversus rursus dulci dissuaviatione premebat. Et hic est ille Malachias archiepiscopus et primas Hiberniæ, multis prodigiis celebris; et vel hoc uno clarissimus, quod diem supremum euenti oculos clausit Bernardus, et pulcherrimo sermone, quo ejus sanctissima vita enarratur, parentavit. Legitur in hodiernum usque diem ejus in Claravalle epitaphium in hæc verba: *Hic requiescit corpus beati Malachie archiepiscopi et primatis totius Hiberniæ, sedis apostolicæ legati, viri apostolicæ vitæ, et miraculis gloriosi. Hic est qui Scotiæ et Hiberniæ populos, homines scilicet tunc temporis barbaros, nulla conjugia ineuntes, nullas confessiones seu penitentias facientes, ad ecclesias non accedentes, nulla sacramenta ecclesiastica percipientes, re paganos, solo nomine Christianos, licet antea per beatum Patri-**

cium ad fidem fuissent conversi, cum maximis periculis et difficultatibus, propulsata barbarie, et pagana consuetudine in fide Catholica instruxit, et instituit S. Romanæ Ecclesiæ, prout potuit conformavit. Monachorum insuper Cisterciensis ordinis, canonicorum Regularium, aliorumque religiosorum conventus per terras illas diffusius propagavit. Quibus juvante Deo consummatis, ab ulteriori Scotia ad Claram vallem, quam suæ mortis locum semper optaverat, suo pio desiderio Domino satisfaciente, advenit, ubi septimanis circiter tribus expletis, anno ab Incarnatione Domini 1188, ætatis autem suæ 54, nocte a qua fit anniversarium fidelium omnium defunctorum, sicut semper optavit et prædixit, singulis ab ipso benedictis, singulis manibus impositis, sæculo valefaciens ab angelis lætabunde suscipitur, et civium supernorum beatissimo collegio sociatur; secundum quod beatissimo Patri nostro Bernardo, missarum solemniam in crastino celebranti in ipso missæ canone celitus exstitit revelatum. Cujus preces et merita gloriosa, coram Deo gratiam nobis impetrent, in præsentem, et gloriam in futuro. Amen. Omnium manibus teruntur miranda hujus divi Malachie de summis pontificibus vaticinia, hactenus eventus veritate comprobata. Nuper electum Clementem XI contingit: *Sidus Olorum.* Cujus expositionem doctis relinquo.

59. Postquam igitur hic primus suam pietatem explevit, omnes in eandem felicitatem ordine successimus; dum oclusa hac cista, pateret, alia, quarum non minus octo aderant, plenissima incomparabilis existimationis sacris reliquiis. Palmam quidem cæteris omnibus præripuit arundo, ea ipsa, quam Christi patientis manibus imposuit illudentium militum protervia; hanc aurea theca in formam sui inclusi prototypi fabrefacta conservat. Paulo longior est nostrate ulna, foliis quinque aut sex ad caulem suspensis, et nigra illa clava, quam arundines gestare solent, in supremitate tumens. Huic quanto devotionis gustu basia singuli fixerimus, tuo affectu metiare. Exhibebat alia cista caput divi evangelistæ Marci (majorem ego suspicor partem, saltem præcipuam) auro item ac gemmis ornata capsula coopertum. Porro caput S. Vincentii martyris olim una cum reliquiis sanctorum Eutropii, Zosimæ, Bonosæ à S. Conrado Portuensi donatum. Præterea, ni fallor, caput S. Bartholomæi apostoli. Monstratur etiam ingens tabula argentea, gemmis plurimis distincta; hæc duabus alis seu portis explicatur, exponiturque tum ingentem portionem de cruce Christi Domini, quam anno salutis 1444 Robertus Nazarenus, tunc Jerosolymorum archiepiscopus, S. P. Bernardo transmisit, cui etiam peculiari epistola (inter Epistolas Bernardi est 175) gratias agit. Tum trecentas quadraginta alias nobilissimas reliquias, in suos quævis loculos distributas. Ex quibus nominatissimæ sunt: de spongia, quæ Christo servatori acetum in cruce propinavit; de spinea corona; de cuspid lanceæ, quæ ejus latus sacratissimum aperuit, etc. Longe majorem reliquiarum copiam alia tabula itidem ex argenteis laminis facta, continet, quæ Helenæ imperatricis fuisse traditur, eique servisse pro altari, cum iter faceret; sane vel sola antiquitate venerabilis, utpote ab Helenæ temporibus, quæ circa annum Christi 300 vixit, hucusque integra. Quatuor hæc alas expandit, omnes innumeris loculis, velut oculis sacras reliquias abscondentibus plenas; observaveram multa de vestimentis Matris Virginis, de armis Dominicæ passionis, de apostolis, etc. Quarum rerum si unica apud nos particula prostaret, magno utique populi accursu celebraretur. Hæc ego memoria sola plera; que retinui; nam omnia pugillari recipere partim ob copiam, partim ob festinationem, ac denique qualemcunque pietatem possibile non erat. Unde autem hic tantus thesaurus in Claramvallem devenit, duo mihi fontes assignabantur. Quorum prior Hugoni ascribitur, olim S. Guilhelmi abbati, inde